

УДК 316

В. М. ЩЕРБИНА

КОНЦЕПТ “ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО” В СУЧАСНІЙ ТЕОРЕТИЧНІЙ СОЦІОЛОГІЇ

У статті розглянуто евристичний потенціал концепту “інформаційне суспільство”. Обґрунтовано можливість використання цієї категорії для дослідження процесів трансформації сучасного суспільства. З точки зору автора, зміст поняття “інформаційне суспільство” потрібно змінити відповідно до досвіду соціальних трансформацій кінця ХХ ст.

***Ключові слова:** соціологія, суспільство, інформаційне суспільство, соціологічна теорія.*

Поняття “інформаційне суспільство” є широкоживаним у сучасній гуманітаристиці. Його використання вже доволі давно вийшло за межі суто дисциплінарного вжитку, перетворившись на своєрідну метафору сучасності. Зворотний вплив практик використання спричиняє необхідність переосмислення цього поняття як аналітичного інструменту. Загалом, практика доби початку нового тисячоліття ставить нас перед необхідністю постійного розвитку концептуального апарату соціології. Соціологічна рефлексія виконує одночасно й конструктивну роль, адже від того, як ми розуміємо нашу сучасність, залежить те, як ми в ній взаємодіємо, створюючи та відтворюючи саму соціальну реальність. Тому соціологія перебуває в доволі складному становищі: мінлива соціальна реальність потребує постійного коригування змістовної частини понять та категорій, якими користуються соціологи, щоб не знаходити в нових реаліях соціального змісту, який уже відійшов у минуле, оживляючи їх таким чином і не відпускаючи в забуття. Таке коригування передбачає, з одного боку, реінтерпретацію, переусвідомлення та реконструювання категорій і понять у нових соціальних умовах, з іншого – оцінювання їх евристичного потенціалу як щодо сьогодення, так і щодо майбутнього соціальної реальності. У цьому сенсі не можна не погодитись з відомим своєю здатністю до конкретного соціального мислення Дж. Соросом, який писав, що “людина має навчитися мислити в категоріях не тільки реально існуючого, а й того, що могло б бути. У цьому випадку аналізу підлягає не тільки суще, але і нескінченний ряд можливостей” [1, с. 52].

Одним з найбільш виразних процесів, які характеризують нашу сучасність, є інформатизація всіх сторін суспільного життя. Соціальні відносини в різних сферах життя та суспільстві загалом усе більшою мірою відтворюються на основі комунікативних процесів, що робить інформаційні процеси “нервом сучасності”. Дослідження процесів інформатизації суспі-

льства не встигає за практичними кроками з упровадження нових інформаційних технологій, політичні рішення в цій галузі приймають здебільшого на основі загальних уявлень про необхідність розвитку “інформаційного суспільства”, “електронного уряду”, різноманітних кіберкомунікативних мереж як загальної необхідності, викликані технологічними потребами. Водночас, адекватні уявлення про перспективні соціальні наслідки розвитку нових комунікативних середовищ відсутні не тільки в масовій свідомості (що в наш час не дивно), але й серед тих, хто приймає та здійснює рішення в цій галузі. Процес упровадження інформаційних технологій розуміють у нас як доповнення до існуючих форм індустріального суспільства. З іншого боку, нерозуміння соціального потенціалу нових комунікативних реалій не дає змоги використовувати їх повною мірою, а також призводить до того, що суспільні інститути залишаються незахищеними перед використанням технологій інформаційного маніпулювання. Такий стан речей зумовлений багатьма чинниками, серед яких одним з найістотніших є відсутність теоретичної визначеності щодо того, чим є “інформаційне суспільство”. Один з найвідоміших політиків минулого сторіччя говорив, що нічого немає більш практичного, ніж добра теорія. Доки ми не маємо змоги опанувати процес соціальних змін на теоретичному рівні, ми вимушені залишатися його заручниками. Для такого опанування необхідно мати відповідний інструментарій, слід вивчити формування та зміст тих понять, які ми використовуємо під час вивчення суспільних трансформацій.

Згідно з найбільш загальним визначенням, інформаційне суспільство – соціологічна та футурологічна концепція, що вбачає головним фактором суспільного розвитку виробництва й використання науково-технічної та іншої інформації. Концепція інформаційного суспільства за походженням є різновидом теорії постіндустріального суспільства, основу якої заклали З. Бжезінський, Д. Бел, О. Тоффлер. Розглядаючи суспільний розвиток як “зміну стадій”, засновники й прихильники теорії інформаційного суспільства пов’язують його становлення з домінуванням “четвертого”, інформаційного сектора економіки, що набуває розвитку за сільським господарством, промисловістю й економікою послуг. При цьому стверджується, що капітал і праця, як основа індустріального суспільства, поступаються місцем інформації й знанню в інформаційному суспільстві. Революціонізуюча дія інформаційної технології приводить до того, що в інформаційному суспільстві класи замінюються соціально недиференційованими “інформаційними співтовариствами” (Е. Масуда). Традиційним громіздким корпораціям О. Тоффлер протиставляє “малі” економічні форми – індивідуальну діяльність удома, “електронний котедж”. Вони включені в загальну структуру інформаційного суспільства з його “інфо”, “техно” та іншими сферами людського буття. Висувається проект “глобальної електронної цивілізації” на базі синтезу телебачення, комп’ютерної служби й енергетики – “телекомп’ютеренергетики” (Дж. Пелтон). “Комп’ютерна революція” по-

ступово приводить до заміни традиційного друкарства “електронними книгами”, змінює ідеологію, перетворює безробіття на забезпечене дозвілля (Х. Еванс). Соціальні й політичні зміни розглядають у теорії інформаційного суспільства як прямий результат “мікроелектронної революції”. Зокрема, перспектива розвитку демократії пов’язана з поширенням інформаційної техніки. О. Тоффлер і Дж. Мартін вбачають головну роль у цьому телекомунікаційної “кабельної мережі”, яка забезпечить двосторонній зв’язок громадян з урядом, дасть змогу враховувати їхню думку при виробленні політичних рішень. Розробки в галузі “штучного інтелекту” розглядають як можливість інформаційного тлумачення самої людини.

Концепція інформаційного суспільства викликає критику з боку гуманістично орієнтованих філософів і вчених, які відзначають неспроможність технологічного детермінізму та вказують на негативні наслідки комп’ютеризації суспільства.

Водночас, на рубежі століть виникають спроби використовувати концепт “індустріальне суспільство” для створення наукового інструментарію, що дає змогу вивчати й прогнозувати процеси розвитку соціальних відносин у суспільстві. М. Кастельс [4], С. Леш [5], Д. Тапскотт [2], Ф. Фукуяма [3] і ряд інших дослідників пропонують варіанти концептуальних підходів до розгляду процесів соціальних змін, виходячи, по-перше, з того, що вирішальну роль у них відіграють процеси інформаційної взаємодії, засновані на кіберкомунікації, по-друге, з того, що сьогодні слід розглядати як перехід до нового соціального світу, який значно відрізняється від сьогодення. Концепція інформаційного суспільства, таким чином, виконує тут роль своєрідної утопії. Виникає проблема: концепції постіндустріалізму й постмодернізму не дають змоги в межах соціологічної теорії відбивати соціальні зміни, що відбуваються, а нові концепти перебувають тільки в стадії становлення. Наскільки можливо використовувати поняття “інформаційне суспільство” для відображення істотних рис виникаючої в ході розвитку інформатизації суспільства і чи можна визначити останнє як таке, що якісно відрізняється від індустріального?

З проблеми випливає *мета статті* – розглянути процес формування концепту “інформаційне суспільство”, щоб виявити притаманні йому специфічні риси, визначити тенденції його розвитку й сформулювати припущення щодо його можливого використання та змісту в межах теоретичної соціології. Для цього ми не будемо заглиблюватися в дослівний аналіз тих або інших концепцій (про це вже досить багато написано в спеціальній літературі), а спробуємо опрацювати матеріал на рівні найбільш істотних положень напряму, що розглядається.

Один із засновників теорії соціального оновлення світу на основі технологічних змін, О. Тоффлер, не дає новій цивілізації визначення, але через усю книгу проводить думку про її принципово новий характер. У праці “Футурошок” він стверджував, що на зміну “індустріальному суспі-

льству” прийде “суперіндустріальне суспільство”, однак це було скоріше назвою, аніж визначенням. Багато чого в цій цивілізації, що виникає, суперечить традиційному індустріальному суспільству. Вона одночасно є і найвищою мірою технічно розвинутою, і антиіндустріальною цивілізацією. “Третя хвиля” несе із собою новий спосіб життя, заснований на диверсифікованих, поновлюваних джерелах енергії; на методах виробництва, що роблять застарілими більшість фабричних складальних ліній; на новій (“ненуклеарній”) сім’ї; на новому інституті, що міг би бути названий “електронним котеджем”; на радикально перетворених школах і корпораціях майбутнього. Цивілізація, що формується, несе із собою новий кодекс соціальної поведінки й виводить нас за межі концентрації енергії, коштів і влади. Таким чином, О. Тоффлер, не даючи прямого визначення ним же самим використовуваному поняттю “інформаційного (чи постіндустріального) суспільства”, дає його визначення описово, через перерахування елементів, що є радикально новими для сьогоденного життя і які докорінно змінять життя нинішнього чи найближчого покоління.

Інший з основоположників концепції “інформаційного суспільства”, Д. Бел, одним із перших виділив його характерні ознаки. Його визначення цього поняття цікаво історичністю свого підходу. Він визначає сутність нового суспільства через зміни, що відбуваються в сучасному суспільстві, тим самим виділяючи й підкреслюючи саме ті ознаки, які будуть відрізняти “післяреволюційне” суспільство від нинішнього. Д. Бел будує свою концепцію, вважаючи, що в наступному сторіччі вирішальне значення для економічного й соціального життя, для способів виробництва знання, а також для характеру трудової діяльності людини буде мати становлення нового соціального укладу, заснованого на телекомунікаціях. Революція в організації й обробці інформації та знань, у якій центральну роль відіграє комп’ютер, розгортається одночасно зі становленням постіндустріального суспільства. Три аспекти постіндустріального суспільства особливо важливі для розуміння телекомунікаційної революції:

- перехід від індустріального до сервісного суспільства;
- вирішальне значення кодифікованого теоретичного знання для здійснення технологічних інновацій;
- перетворення нової “інтелектуальної технології” на ключовий інструмент системного аналізу й “теорії прийняття рішень”.

Т. Стоуньєр розробляє своє бачення проблеми, вважаючи, що інструменти й машини, будучи упредметненою працею, є водночас упредметненою інформацією. Він вважає, що ця ідея справедлива щодо капіталу, землі й будь-якого іншого фактора економіки, у якому упредметнена праця, і немає жодного способу продуктивного додатка праці, що водночас не був би додатком інформації. Інформацію, подібно капіталу, можна накопичувати й зберігати для майбутнього використання, більше того, у постіндустріальному суспільстві національні інформаційні ресурси становлять

його основну економічну цінність, його найбільше потенційне джерело багатства. Відповідно до його теорії, існує три основних способи, якими країна може збільшити своє національне багатство, а саме: 1) постійне нагромадження капіталу, 2) військові захоплення й територіальні збільшення, 3) використання нової технології, що переводить “не-ресурси” в ресурси. Виходячи з високого рівня розвитку технології в постіндустріальній економіці, переведення не-ресурсів у ресурси став основним принципом створення нового багатства. Т. Стоуньєр вважає, що інформація має деякі специфічні властивості: якщо в когось є деяка сума інформації і її половину він віддасть іншій людині, у нього залишиться усе, що було. Якщо хто-небудь дозволить кому-небудь використовувати свою інформацію, резонно думати, що й останній поділиться з першим чим-небудь корисним. Отже угоди з приводу матеріальних речей призводять до конкуренції, тоді як інформаційний обмін – до співробітництва. Інформація, таким чином, – це ресурс, яким можна без жалю ділитися. Інша специфічна риса споживання інформації полягає в тому, що, на відміну від споживання матеріалів чи енергії, яке приводить до збільшення ентропії у Всесвіті, використання інформації спричиняє протилежний ефект – воно збільшує знання людини, підвищує організованість у навколишньому середовищі та зменшує ентропію. Позиція Т. Стоуньєра є особливо важливою для визначення поняття “інформаційне суспільство”. Автор дає розгорнуту характеристику поняттю інформації, демонструючи принципову відмінність останньої від інших видів економічних і соціальних цінностей. Тим самим він обґрунтовує ідею про винятковість нової стадії й неминучості кардинального історичного перелому з її настанням.

Ще один з adeptів “інформаційного суспільства”, А. Турен, вважає, що його специфіка полягає в тому, що тут інвестиції робляться в інший рівень, аніж в індустріальному суспільстві, тобто у виробництво засобів виробництва. Постіндустріальне суспільство діє більш глобально на управлінському рівні, тобто в механізмі виробництва загалом. Ця дія набуває таких форм. По-перше, це нововведення, тобто здатність робити нову продукцію, зокрема, як результат інвестицій у науку та техніку; по-друге, саме управління, тобто здатність використовувати складні системи інформації й комунікацій. Відповідно до позиції А. Турена, необхідно визнати, що постіндустріальне суспільство є таким, у якому всі елементи економічної системи замкнені діями суспільства самі на себе. Ці дії не завжди набувають форми свідомої волі, втіленої в особистості чи навіть групі людей. От чому таке суспільство потрібно називати “програмованим”. Це визначення, що ясно вказує на його здатність створювати моделі управління виробництвом, організацією, розподілом і споживанням; тому таке суспільство з’являється не в результаті природничих законів, а, скоріше, як результат виробництва, завдяки дії суспільства самого на себе, завдяки його власним системам соціальної дії. На думку А. Турена, найбільш важливим момен-

том у формулюванні поняття “інформаційного суспільства” є акцентуація на нових економічних відносинах. Він підкреслює особливу важливість перетворень інвестиційної й управлінської політики в процесі телекомунікаційно-інформаційної революції.

У своєму дослідженні “постекономічного суспільства”, Г. Кан, розглядаючи відмінності між поняттями “інформація” й “інтелект”, доходить висновку, що вони є штучними, але досить важливими. “Інформація” прагне до того, щоби бути формалізованою та доступною. Поняття “інтелект” він уживає більше в значенні “стратегічне мислення”, ніж “людське мислення”. На його думку, поняття “інтелект” є більш широким і специфічним, менш офіційним і формальним, аніж те, що ми називаємо інформацією. Поняття “інтелект” у нього означає знання про події й людей, це знання може бути ймовірнісним, інтуїтивним, особистим, отриманим навмання чи неофіційно, таємно. “Інтелектуальні” дані, звичайно, не включають в стандартні картки, а інформація містить у собі шаблонні дані, що очікуються від системи. На думку Г. Кана, важко зробити розмежування між інтелектом й інформацією більш чітким, але коли в систему вводять “інтелект”, це відбувається меншою мірою завдяки механічному чи електронному програмуванню, а більшою – завдяки випадковій (чи запланованій) наявності потрібних людей, на потрібному місці, у потрібний час. Розмежування Г. Каном понять “інтелекту” й “інформації” є дуже важливим для розуміння сутності “інформаційного суспільства”, тому що воно дає змогу чітко виявити розбіжності між духовною (мається на увазі людський розум) і матеріальною (мається на увазі “інформація”) сферами життя нового суспільства й тим самим підкреслити, що інформація сама по собі, не одухотворена людською емоційністю, не здатна рухати вперед людську культуру, сприяти прогресу духовності.

Загалом, як підкреслює У. Дайзард, прагнення виразити сутність нового інформаційного століття вилилося в безліч визначень. Дж. Ліхтхайм говорить про постбуржуазне суспільство, Р. Дарендорф – посткапіталістичне, А. Етціоні – постмодерністське, К. Боулдинг – постцивілізаційне, Г. Кан – постекономічне, С. Алстром – постпротестантське, Р. Сейденберг – постісторичне, Р. Барнет вносить у цей калейдоскоп прагматичну нотку, пропонуючи термін “постнафтове суспільство”. Більшість цих термінів є похідними від поняття “постіндустріальне суспільство”, загальним для них є те, що всі вони утворені за допомогою префіксу “пост-”, усі вони побудовані за принципом відштовхування від деякого визначеного стану як вихідного щодо змін, які відбуваються, але не вказують на якісну визначеність того стану, у яке суспільство переходить. Можливо, одним із варіантів визначення такого майбутнього стану в межах теоретичної соціології може виступити поняття “інформаційного суспільства”, але в іншому значенні, ніж те, яке воно мало на час виникнення.

Як бачимо, в усіх розглянутих варіантах поняття “інформаційне суспільство” мислиться з погляду продовження і (неявно) посилення того со-

ціального порядку, що його породжує. Однак майбутнє, хоча й породжується в минулому, має іншу природу, інші риси, ніколи не зводиться до нього та не може бути поясненим через нього безпосередньо. Поняття інформаційного суспільства в тому вигляді, як воно було сформульовано й розвинуте в 60–70-х рр. минулого сторіччя, використовували для рефлексії соціальних змін того періоду, що відбуваються під впливом технологічного перевороту в ряді найбільш розвинутих країн.

Воно викликало певне скептичне ставлення серед соціологів із тієї причини, що стосувалося скоріше образу майбутнього суспільства, а не його сьогодення. Цьому сприяла також і та обставина, що концепт розвивався з певним ухилом до економічної теорії, тобто був для соціологів якщо не надто вузьким, то занадто специфічним. Однак реалії, які виникли в процесі технологічного стрибка, виявилися трохи іншими, ніж це вбачали як автори розглянутих вище концептів, так і скептики. Чим більше розвиваються форми соціальної організації, що мають у своїй основі інформаційну взаємодію, тим більш помітною стає стурбованість дослідників неоднозначністю соціальних перспектив, що відкриваються. Про це свідчить книга відомого британського філософа, професора соціології й директора Центру культурологічних досліджень при Лондонському університеті Скотта Леша “Критика інформації”, видана в 2002 р. [5]. У ній він зауважує, що, незважаючи на те, що поняття інформаційного суспільства було введено в науковий обіг сорок років тому, багато соціологів визначало його зміст як дуже розмитий і в певному сенсі не цілком коректний. У своїй новій книзі С. Леш починає спробу його відродити й наводить низку вагомих аргументів для обґрунтування цієї спроби. Поняття “постмодерніті” чи “пізньої модерніті”, зазвичай вживані для позначення суспільного укладу, що формується сьогодні, С. Леш вважає невдалими у зв’язку з тим, що вони акцентують увагу лише на тому, що нинішня епоха відмінна від попередньої, і не містять указівок на зміст трансформацій, що відбуваються в суспільстві; у кращому випадку в них угадуються такі характерні для нашого часу якості, як дезорганізація й невизначеність. “Поняття інформаційного суспільства виглядає переважніше від суспільства постмодерністського, тому що вказує на принцип, навколо якого організоване суспільство, а не тільки лише на те, за якої соціальною формою воно впливає”, – пише С. Леш [5, с. 1] і додає, що “терміни “постмодерніті” чи “пізня модерніті” здаються мені надто аморфними, на відміну від терміна “інформація” [5, с. 2]. Автор вважає, що однією з властивостей нового інформаційного суспільства, що безпосередньо сприймаються, є наростання його невизначеності, але вона, швидше за все, становить його своєрідну норму. На його думку, парадокс полягає, зокрема, у питанні, “як може настільки високоорганізоване виробництво втілитися в неімовірній ірраціональності [приводячи] до дезінформованого інформаційного суспільства” [5, с. 2]. Відповідь на це питання принципова для розуміння суті авторської концепції, і полягає вона в тому, що результатом виробництва в інформаційному суспільстві стають не стільки блага, що вті-

люють у собі інформацію, скільки сама інформація як така. Тому, вважає С. Леш, теорія інформаційного суспільства стає “теорією непередбачених наслідків”. На думку автора, саме ця зміна радикально змінює сучасне суспільство на кожному із структурних рівнів його організації. В економічній галузі логіка виробництва відступає перед логікою інформації; як наслідок, “нові продукти значною мірою виявляються “сконструйованими”: їх меншою мірою сприймають як “об’єкти”, а більшою – як “артефакти” [5, с. 26]. У політичній сфері пріоритети зміщуються від національних до глобальних, у результаті чого “між- і наднаціональні інститути починають загрожувати гегемонії інститутів, створених національними державами” [5, с. 26]. У соціальній сфері намічається заміщення соціального культурним – стійкі відносини поступаються місцем постійній зміні, а соціум (Gesellschaft) стає усе більш схожим на співтовариство (Gemeinschaft) [5, с. 26–27]. Водночас С. Леш не погоджується з тими, хто бачить у новому суспільстві лише царство невизначеності й анархії. На його думку, “деякий вид діалектики, властивий інформаційному суспільству... [зумовлює] розвиток від порядку до безладу, а потім до нового порядку. Цілком раціональне й засноване на знанні виробництво втілюється в квазіанархічному поширенні потоків інформації” [5, с. 4]. Розуміння закономірностей функціонування цієї квазіанархії представляється С. Лешу найважливішим завданням сучасної соціології. З квазіанархії інформаційного суспільства, доводить автор, народжуються нові закономірності виробництва, розподілу й обміну, у яких інформація, що формально не знає меж, упорядковується системою інтелектуальної власності [5, с. 4]; влада, що, згідно з думкою Ж. Бодрієра, зникає разом із подоланням причинно-наслідкових зв’язків, не усувається, але стає нелінійною, що не піддається традиційним формам аналізу [5, с. 189]; інтелектуальна власність не заперечує самого принципу власності, але лише переносить акцент із “власності на об’єкт” на “власність на прототип”, на вихідну умову створення об’єкта [5, с. 81–82]; вартість також не зникає, але виступає не як об’єктивна мінова вартість (exchange-value), а як символічна, знакова вартість (sign-value) [5, с. 72–73]. Таким чином, соціальні закономірності не усуваються, вони лише змінюються й модифікуються. Усуваються, однак, стабільність, передбачуваність і тимчасова визначеність цих закономірностей. Професор С. Леш оцінює інформаційне суспільство, що формується, і його відмінності від суспільства модерніт та попередніх йому форм соціальної організації в категоріях “норми” й “цінності”. “Організації, – пише він, – припускають норми. Не-організації (disorganizations) засновані на цінностях. Норми допускають процедуру. Конституції західних країн, засновані на нормах, припускають процедуру в тому сенсі, що вони позначають межі правового поля. Не-організації оперують скоріше цінностями, ніж нормами. Але вони не схожі на соціальні форми, що передують модерніті. Вони не є ні традиційними співтовариствами, ні суспільними формами, подібними до організацій чи інститутів. Вони виступають, скоріше, рефлексивними співтовариствами” [5, с. 41]. Як наслідок, плинними стають будь-які соціальні форми, а основні категорії соці-

альної науки за таких умов неминуче набувають суб'єктивного й скороминущого характеру. Новий соціальний світ С. Леш називає “технологічним укладом життя”. Центральне місце в поясненні такого укладу відіграє ідея дистанційованості: “Технологічна культура, – пише він, – це в першу чергу дистанційна культура. Форми життя стають формами життя-на-відстані. Якщо форми мого соціального буття виявляються з такою неминучістю й звичністю [буттям]-на-відстані, і якщо я не можу переборювати подібні дистанції, я не можу знайти соціальність, будучи позбавленим моїх технологічних “доповнень” [5, с. 15]. У такій ситуації, щоб стати значущим елементом співтовариства, людина повинна відмовитися від своїх культурних стереотипів, подібно до того, як її вступ у лави глобальної економічної й інтелектуальної еліти значною мірою передбачає сьогодні відмову від національної ідентичності” [5, с. 5]. Як наслідок, старі економічні форми втрачають свій зміст чи значення. На думку автора, колишнє матеріальне нагромадження замінюється нагромадженням знань, що меншою мірою потребує колективних дій, якщо не взагалі заперечує такі [5, с. 142], а колишні форми промислової праці маргіналізуються, стаючи долею людей, найменш пристосованих до нових реалій. З такої точки зору, “технологічний уклад життя” цілком несуперечливо сполучається з індивідуалізованістю та суб'єктивованістю буття, що наростають.

Культурний світ стає постійно мінливим, ілюзорним за визначенням, ідея реальності втрачає свою стабілізуючу роль. У результаті людина стикається з небезпекою втрати свого унікального місця в світі, формування постлюдського порядку, в якому речі наділені людськими ознаками – здатністю мислити, ставитися до світу. Крім того, відбувається “розмивання як поняття часу, так і цінностей, їхнє занурення в специфічний простір швидкості – простору, із якого немає виходу й в якому немає місця перепочинку” [5, с. 140]. Таким чином, робить висновок С. Леш, в інформаційному суспільстві має місце безпрецедентне змішування всіх традиційних категорій, що, зрештою, дезорієнтує людину й підкоряє її дії не-суспільних, не-людських сил і обставин.

Висновки. У результаті розгляду концептів “інформаційного суспільства” зробимо висновки:

1. Поняття “інформаційне суспільство” виникає як відображення технологічних змін у розвитку індустріального суспільства 50–60-х рр. ХХ ст., пов'язаних із підвищенням ролі інформаційно-комунікативних технологій. Поява теорії “інформаційного суспільства” свого часу була вираженням тієї обставини, що у виробництві соціальних відносин визначальну роль стала відігравати не матеріальна, а духовна організація суспільного життя. Ідучи за відомим висловленням К. Маркса, можна сказати, що Гегель виявився правий – ідеї стали правити світом. Але які саме ідеї? Необхідно тільки враховувати, що на момент виникнення концепції “інформаційного суспільства” духовне життя було організовано схоже і за принципом тих процесів, що до цього призвели й на той момент його визначали, а саме на засадах організації індустріального виробництва, тому концепції інформаційного суспільства від початку несли на собі “родові риси”.

2. Тому теоретичні уявлення про нові форми суспільної організації тяжіють до аналогій індустріального виробництва, і поняття інформаційного суспільства від початку передбачало, по-перше, певну централізацію виробництва знання (відповідно університет мислився як замітник промислової корпорації); по-друге, його технологічний, штучний характер, заснований на аналітичних підходах (що означало можливість його вивчення та управління ним); по-третє, авторизацію, навіть індивідуалізацію агента його виробництва (відповідно розмежування суб'єктно-об'єктних відносин в акті пізнання); по-четверте, історичистський характер тлумачення соціальних відносин; по-п'яте, певну можливість стандартизації й універсалізації виробництва способів життя.

3. Однак, коли на основі такого розуміння основ і характеру духовного життя стали його відтворювати, виявилось, що воно являє собою щось інше, ніж мислилося до того. Саме це виявилось в такому феномені, як постмодерн, який фактично звівся до нігелювання уявлення про індустріальний характер духовного виробництва. Але постмодерн ніс у собі той самий принцип, хоча й у вигляді заперечення, його діячам постійно дорікали у прагненні створити “метатеоретичні конструкти”, проти яких самі ж вони й виступали. Постмодерністи фактично розвіяли таке залишкове явище в процесі духовного життя суспільства, як його індустріальний характер, і намітили певні риси для появи нової соціологічної теорії, про яку говорить С. Леш як про теорію “інформаційного суспільства”. Для покоління революціонерів-шістдесятників вони виступили культово-авторитарними фігурами. Саме тому відбувся перехід від теорій “інформаційного суспільства” (що несли на собі індустріальні риси) до соціальних концептуальних побудов “постмодернізму”, а саме поняття “інформаційне суспільство” не використовували в теоретичній соціології. Водночас категорія “постіндустріального суспільства” не дає змоги адекватно відбивати й вивчати процеси соціальних змін, які все більш значною мірою зумовлені процесами, що відбуваються у сфері інформаційної взаємодії. Остання відокремлюється в самостійну сферу соціальної взаємодії з глобальними масштабами та власними нормами. Наднаціональний характер інформаційної сфери призводить до кризи соціальних ідентичностей. Предметом інформаційної взаємодії є створення взаємокоординованої діяльності людей в умовах, коли традиційні соціальні інституції перебувають у кризі, яка викликана виникненням необхідності координувати діяльність людей у глобальних (тобто всепланетних) масштабах.

4. Усвідомлювана в соціології необхідність розвитку й використання теорії “інформаційного суспільства” пов'язана, по-перше, з кризою постмодерну і, по-друге, з необхідністю організації соціального порядку, що виникає й ґрунтується безпосередньо не на промисловому виробництві, а на тому, що називають “інформаційними взаємодіями” чи “процесами”. Виникає необхідність розвитку “нового інформаціоналізму” – не повер-

нення до уявлень про “інформаційне суспільство”, що виникло під час відходу від індустріалізму локальних національних економік, а створення нових концептуальних побудов. Проблема вироблення нових концептів “інформаційного суспільства”, подібних до тих, що розвивають М. Кастельс чи С. Леш, ускладнюється тим, що критика методології класичної соціології в межах постмодерністського теоретизування не привела до виникнення нових теоретичних засад. Постає дилема: “відновлювати” підходи, які здавалися архаїчними (як це робить Ф. Гейліган у своїй органіцистській теорії “Світового суперорганізму”), чи ж напрацьовувати більш послідовні конструкти постмодерністського кшталту?

5. Можна припустити, що соціальність складається сьогодні не “навколо” інформаційних взаємодій (які є похідними від процесів речового індустріального виробництва), соціальні відносини виникають на основі цих взаємодій як самостійної реальності, що виникає. Поки логіка можливого пізнання цієї реальності пов’язана з розглядом культурних основ соціальних відносин, однак, може з’ясуватися, що наявні форми організації того, що ми називаємо культурою, також глибоко детерміновані індустріальним способом життя.

Евристичний потенціал концепту “інформаційне суспільство”, на нашу думку, змінюється в процесі диференціації та ускладнення його соціологічного змісту, уже досить давно виходячи за межі предметної галузі соціології як науки. Тому в подальших дослідженнях слід звернути увагу на те, яким чином соціологічний зміст концепту “інформаційне суспільство” впливає на розвиток предметних галузей інших соціальних наук, зокрема, правових та економічних.

Список використаної літератури

1. Сорос Д. Советская система: к открытому обществу / Д. Сорос. – Москва : Изд-во полит. лит-ры, 1991. – 224 с.
2. Тапскотт Д. Электронно-цифровое общество / Д. Тапскотт ; пер. с англ. – Киев : INT-press ; Москва : Релф-бук, 1999. – 432 с.
3. Fukuyama F. Social and Organizational Consequences of the Information Revolution [Electronic resource] / F. Fukuyama. – Mode of access: <http://www.rand.org/publications/CF/CF154/>.
4. Castells M. The collapse of the Soviet Union: the view from the Information Society / M. Castells, E. Kiselyova. – Berkeley : University of California : International and Area Studies Book Series; 1995; Castells Manuel. The Information Age: Economy, Society and Culture. Vol. I–III. Oxford, 1996–1998. Рус. пер. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. ГУ-Высшая школа экономики. Москва, 2000.
5. Lash S. Critique of Information / S. Lash. – London : Thousand Oaks (Ca.) : Sage Publications, 2002. XII. – 234 p.

Стаття надійшла до редакції 15.12.2015.

Щербина В. Н. Концепт “информационное общество” в современной теоретической социологии

В статье рассматривается эвристический потенциал концепта “информационное общество”. Обосновываются возможности использования этой категории для исследования процессов трансформации современного общества. С точки зрения

автора, содержание понятия “информационное общество” должно быть изменено в соответствии с опытом социальных трансформаций конца XX в.

Ключевые слова: социология, информационное общество, социологическая теория.

Shcherbina V. The Concept of “Information Society” in Contemporary Theoretical Sociology

In article the heuristic capabilities of the concept “an information society” is considered. The author judges an opportunity of use of this category for research of processes of transformation of a modern society. From the point of view of the author of the contents of concept “the information society” should be changed according to experience of social transformations of the XX st. end’s.

The concept of “information society” arises as a reflection of the ethnological changes in the development of industrial society 50–60’s. XX century. Associated with the growing role of information and communication technologies. The emergence of the theory of “information society” at the time was an expression of the fact that in the production of social relations play a decisive role was not material, but spiritual organization of social life. Following the well known expression of Marx, we can say that the “old man Hegel” was right – the idea began to rule the world. You only need to take into account that at the time of the concept of “information society” spiritual life organized similar and the principle of the processes that this brought and at that time it was determined, namely the foundations of industrial production, so the concept of the information society by beginning bore the “generic features”.

For this reason, theoretical understanding of new forms of social organization tend to analogies industrial production. Therefore, the concept of the information society from the beginning assumed, first, a centralization of knowledge production, and secondly, its technology, artificial, based on an analytical approach thirdly, authorization, even individualization agent of its production, the fourth, character interpretation of social relations, fifth, conceived some possibility of standardization.

Since the problem stems purpose of the article offered to your attention: The process of forming the concept of “information society” to in order to identify the inherent specific features set its trends and formulate assumptions regarding its possible use and content within the theoretical sociology. To do this, we will not deepen a literal analysis of various concepts, and try to work out material at the direction of the most significant provisions in question.

Supranational sphere of information leads to a crisis of social identity. The subject of information exchange is to create mutually coordinated activities of people in an environment where traditional social institutions are in crisis, which caused the emergence of the need to coordinate human activities in global scale.

We can assume that sociality is today “around” information interactions, social relations arising from these interactions as emerging independent reality. While the logic of this reality possible knowledge is linked to the consideration of cultural foundations of social relations, but may become apparent that the existing form of what we call culture deeply deterministic industrial way of life.

Key words: sociology, information society, sociological theory.